

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-17\(46\)-40-56](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-17(46)-40-56)

УДК 159.923.2:331

Дзюба Тетяна Михайлівна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Полтава, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-5950-7741>
tatjanadzuba@gmail.com

ВНУТРІШНІЙ ЗМІСТ І СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОФЕСІЙНОГО ЗДОРОВ'Я ПЕДАГОГІВ: ІНТЕГРАТИВНИЙ ПІДХІД

Анотація. У статті висвітлено результати теоретико-методологічного аналізу психологічних підходів до проблеми професійного здоров'я педагогів. Теоретико-методологічною основою дослідження став інтегративний підхід, що об'єднав онтологічну концепцію суб'єктивного світу особистості; суб'єктний підхід у його загально-психологічних і професійно-психологічних варіантах; смисловий підхід до особистості, концепцію особистісного сенсу «Я» та концепцію «психології ставлень особистості». Професійне здоров'я розглядається як динамічна система смислових структур і процесів, що забезпечує актуалізацію внутрішніх механізмів регуляції самозбережувальної поведінки працівника, активно-позитивному прагненні педагога до його збереження, підтримки й розвитку. Нового змісту і прочитання в рамках досліджуваної проблеми набули концепція організаційного розвитку та управління змінами в організації в умовах соціальної напруженості та концепція стресу, де основні акценти спрямовано на аналізові потенційно-можливих загроз для професійного здоров'я педагогів. Онтологічний ракурс розуміння внутрішнього змісту й структурно-динамічних характеристик професійного здоров'я дозволяє оцінювати цей феномен як здатність до оптимальних змін, як якісно-кількісну характеристику, яка відповідає найкращому варіанту професійної норми і відображає оптимальну здатність повноцінної працездатності, ефективного функціонування, професійного розвитку та професійного довголіття працівника. У статті підкреслено, що оптимальність професійного здоров'я є відносною властивістю і визначається не стосовно природного стану працівника, а стосовно професійних вимог до його функціонування в межах конкретного виду професійної діяльності. Важливою в психологічних трактуваннях внутрішнього змісту професійного здоров'я педагогів є

визначення структурно-динамічних характеристик досліджуваного феномену: онтологічного смислу, онтологічного статусу та онтологічних властивостей. Інтегративний підхід розкриває високу суб'єктивну значущість професійного здоров'я педагога, оскільки його усвідомленість виступає внутрішнім механізмом саморегуляції професійної діяльності й поведінки педагога в сфері здоров'я, мотивує поведінку збереження, підтримки й розвитку здоров'я.

Ключові слова: професійне здоров'я; інтегративний підхід; онтологічний смисл професійного здоров'я; онтологічний статус професійного здоров'я; онтологічні властивості професійного здоров'я.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Суттєвими характеристиками діяльності освітніх організацій в Україні сьогодні є:

по-перше, освітні організації функціонують в умовах пролонгованої соціальної напруженості як певного психічного стану організації, який характеризується загостренням внутрішньоорганізаційних та зовнішньоорганізаційних суперечностей об'єктивного і суб'єктивного характеру і проявляється в індивідуальній та груповій поведінці працівників організації. Згідно такої позиції соціальна напруженість освітньої організації може виступати предметом аналізу потенційно-можливих загроз для професійного здоров'я педагогічних працівників;

по-друге, професійно-педагогічна діяльність характеризується як діяльність в межах якої працівник піддається впливові цілої низки різноманітних та інтенсивних стресорів, які можуть провокувати і визначати контекст груп загроз (ризик-факторів) для здоров'я всіх суб'єктів освітнього простору. Поглиблене вивчення таких загроз передбачає виявлення широти розповсюдженості (епідеміології), причинної зумовленості (етіології), феноменології (симптоматики) та їх патогенного впливу на професійне здоров'я особистості в організаціях різного типу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Викладена нижче система поглядів на природу професійного здоров'я педагогічних працівників в структурі освітньої організації базується на *теоретико-методологічних підходах, сформульованих у загальній і організаційній психології*. У першу чергу, це «*онтологія життєвого світу особистості*», згідно якої будь-які психічні новоутворення походять від практичної взаємодії людини зі світом, що дозволяє зрозуміти ці новоутворення як феноменологічні форми перетворення реальних життєвих ставлень [1]. Також важливого значення набуває *суб'єктний підхід* у його загально-психологічних [2] і професійно-психологічних

варіантах [3]. З позиції цього підходу професійне здоров'я розглядається як здатність суб'єкта професійної діяльності зберігати й розвивати себе в умовах об'єктивної професійної реальності; наявність у працівника не лише актуалізованої потреби та особистісної відповідальності за власне здоров'я, а й відповідної здатності до саморегуляції, самодетермінації і самовідновлення в мінливих, не завжди сприятливих професійних умовах. Важливо також назвати *смысловий підхід до особистості* [4], відокремлену від нього *концепцію особистісного сенсу «Я»* [1] та *концепцію «психології ставлень особистості»* [5]. Ці концепти дозволяють розглянути професійне здоров'я як динамічну систему смислових структур і процесів, що забезпечує актуалізацію внутрішніх механізмів регуляції самозбережувальної поведінки працівника, заснованої на високій суб'єктивній значущості здоров'я, активно-позитивному прагненні до його збереження, підтримки й розвитку.

В якості адекватної теоретичної основи для вивчення професійного здоров'я педагогічних працівників в освітніх організаціях може бути використана *концепція організаційного розвитку та управління змінами в організації в умовах соціальної напруженості* [6] та *концепція стресу* [8].

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета дослідження: теоретичний аналіз психологічних концептів на проблему професійного здоров'я педагогів, тобто тих реально існуючих структурно-динамічних характеристиках, які відображаються в здоров'ї працівника організації й утворюють його внутрішній зміст.

Завдання дослідження: 1) визначити наукові концепти та проаналізувати сутнісні властивості професійного здоров'я особистості; 2) виявити структурно-динамічні характеристики професійного здоров'я педагогів в об'єктивній реальності освітньої організації.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Узагальнення думок науковців стосовно поняття професійне здоров'я, дозволяє представити цей феномен як поняття комплексне, різнорівневе й багатоаспектне. Складність, багатовимірність у визначенні змістового наповнення поняття «професійне здоров'я» зумовлює необхідність застосування *інтегративного підходу* в його вивченні, який дозволяє поєднати в єдине ціле методологічно специфічні уявлення і концепти, виявлені в різних сферах людського знання.

У термінологічних визначеннях *інтеграція* (лат. *integratio* – відновлення, поновлення, від *integer* – цілий) – сторона процесу розвитку, пов'язана з

поєднанням у ціле раніше різнорідних частин і елементів [8]. Характерною особливістю інтегративного підходу виступає інтерес до усіх можливих і актуальних станів, а також минулих, теперішніх і майбутніх елементів об'єкту, що вивчається. Відтак, головним світоглядним принципом інтегративної методології виступає принцип цілісності, який ґрунтується на розумінні об'єкту вивчення як складної, відкритої, багаторівневої, самоорганізованої системи, якій притаманна здатність підтримувати себе в стані динамічної рівноваги і створювати нові структури й нові форми організації. Тому у науковій термінології інтегративний підхід може використовуватися як синонім загальнонаукового *системного підходу*. На думку О. Васильєвої та Ф. Філатова, спроби інтегрувати будь-які пояснювальні принципи, моделі й схеми, враховуючи їх обмеження, на єдиній концептуальній основі визнаються адекватними способами дослідження здоров'я на різних рівнях людського буття [9].

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Вивчення та аналіз психологічної літератури з теми дослідження; теоретичне узагальнення досвіду; порівняння вітчизняних та зарубіжних наукових досліджень проблеми професійного здоров'я особистості в організаціях.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Інтегративний підхід у розумінні внутрішнього змісту й структурно-динамічних характеристик професійного здоров'я педагогічних працівників в освітніх організаціях домислюється нами як вихід за межі внутрішнього світу в буттєвий план, в онтологічний вимір професійного буття людини. В цій площині всі індивідуальні властивості людини як біологічного індивіда, соціального індивіда й особистості певним чином співвідносяться з процесами здійснення професійної діяльності, професійного спілкування і професійної кар'єри. На думку Р. Воробйова, онтологічний аналіз здоров'я дозволяє визначити цей феномен як *універсальну епістеміологічну характеристику систем будь-якої природи, що розвиваються та як евристичну характеристику при дослідженні цілісності будь-яких систем (соціальних, економічних, політичних, культурних тощо), які мають певні закономірності виникнення, розвитку, функціонування та розпаду [10].* Тому цілком можливим стає інтерпретація внутрішнього змісту професійного здоров'я в розрізі онтологічних уявлень.

Онтологічний ракурс дозволяє оцінювати здоров'я як здатність до оптимальних змін, тобто до таких змін, які підтримують найкращий стан об'єкта чи суб'єкта в оточуючому світі [11, с. 67]. Оптимум (від лат. *optimum* – «найкраще») витлумачується як сукупність максимально сприятливих

параметрів чи умов для будь-чого; найбільш сприятлива міра вираження будь-якої величини [8, с. 732]. У загальнонауковій методології оптимум розглядають із позицій системного підходу і розуміють як якісно визначений стан системи, заданий специфічною конфігурацією її властивостей, тобто такий стан, який забезпечує найкращі умови для її розвитку й функціонування [12, с. 300]. У психологічному дискурсі поняття оптимуму характеризується як оцінно-порівняльне і використовується лише у поєднанні з дефінітивним поняттям, яке надає поняттю оптимум онтологічну віднесеність, змістову конкретику, предметну визначність.

Стосовно дефініції «професійне здоров'я» поняття оптимуму передусім співвідноситься із полюсом професійної норми, конкретизуючи наявність так званої «логічної симетрії», коли оптимальне ототожнюється з нормальним, а неоптимальне прирівнюється до аномального (хворобливого). Поряд із тим, між хворобою і здоров'ям існує безліч зв'язків і, навіть, дуже хвора людина має певний рівень здоров'я (суттєво знижений). З огляду на це, у психологічній літературі прийнятним вважається підхід, коли «оптимум» і його деривати («оптимальний», «неоптимальний») логічно відносяться лише до норми, а не стають позначкою аномальних, патологічних проявів. За такого підходу оптимальне й неоптимальне – це різні міри, рівні, відтінки нормальності [13]. Тому кількісно-якісні особливості професійного здоров'я, які кваліфікуються як оптимальні або неоптимальні, доцільно локалізувати в межах діапазону нормальних проявів, де норма професійного здоров'я визначається не як дискретна, а як континуальна, розширена, а її межі – не жорсткими, а динамічними, рухомими.

У новітніх інтерпретаціях відслідковуються зміни диференціальної оцінки нормальності психічних явищ і поведінки. Наразі шлях від норми до патології розглядають не як перетин чітко визначеної межі, а як перехід через протяжну зону прикордонних, проміжних форм психічної реальності [12]. Окрім того, в рамках норми спостерігається значне розмаїття якісних варіацій і кількісних градацій психічних процесів, станів і властивостей стосовно повноцінного розвитку й функціонування людини, тобто оптимальне розглядається як найкращий варіант, а неоптимальне – як найгірший варіант нормального [12, с. 306].

Зазначене вище, дозволяє оцінити *професійне здоров'я* як якісно-кількісну характеристику, яка *відповідає найкращому варіанту професійної норми* і відображає оптимальну здатність повноцінної працездатності, ефективного функціонування, професійного розвитку та професійного довголіття працівника. Принциповим критерієм оптимальності виступає

саме наявність позитивних ефектів, а не відсутність негативних проявів на кшталт професійної дезадаптації, професійного неблагополуччя, непродуктивності, стагнації тощо. Тому метод оцінки здоров'я за принципом «від зворотного», коли в якості системи відліку обираються професійні патології та професійні захворювання у новітніх дослідженнях, визнається одностороннім чи абсолютно неспроможним [14]. На думку М. Амосова здоров'я потрібно «вимірювати», а не характеризувати методом «від зворотного» – через хворобу [15]. Можливі порушення професійного здоров'я постійно варіюються, є суто індивідуальними і детерміновані певним професійним контекстом у якому вони об'єктивно формуються, а тому не можуть бути абсолютними. У такому контексті професійне здоров'я розглядається як спроможність фахівця повноцінно функціонувати в межах виконуваних ним основних професійних ролей. Мова йде про своєрідну *відносність професійного здоров'я*, тобто про відсутність «абсолютного» професійного здоров'я. Це означає, що немає людини, яка б могла зберегти стале професійне здоров'я в будь-яких професійних ролях або ситуаціях.

Між тим, у філософських інтерпретаціях категорія «*норма*» як верхня і нижня демаркаційні грані відображає такий якісний стан життєдіяльності людини, коли наявність різноманітних кількісних зсувів суттєво не впливає на морфологічні і функціональні стани організму [16]. При цьому саме здоров'я розуміється як динамічний, постійно змінюваний, відносний феномен.

Відносність оптимуму характеризує професійне здоров'я як реальний стан працівника, який є оптимальним порівняно з іншими станами, як найкращу динамічну характеристику у континуумі усіх можливих. Відносність професійного здоров'я породжує відносність професійної норми, оскільки норма, за визначенням, є середнє на певній множині й вкрай важливо як, де, коли і ким це середнє визначається. Відтак *професійна норма* розглядається як таке поєднання інформативних параметрів здоров'я працівника, що *забезпечує оптимальний режим* його професійного функціонування, а *оптимальність* означає *здатність до постійних активних змін* у залежності від зовнішніх умов і будь-яких впливів професійного середовища.

Реагуючи на зовнішні зміни, будь-яка система (окремий працівник чи організація в цілому) залишається здоровою саме тому, що здатна змінювати свої параметри у відповідності до зовнішніх умов, зовнішніх впливів, зовнішніх змін. Здатність не просто змінюватися, а змінюватися активно стає можливою лише завдяки внутрішній здатності до самозміни (оптимальне функціонування

в середовищі) та здатності змінювати зовнішнє середовище в бік оптимальності його існування. Двохсторонній вектор здатності до активних змін породжує цілісність здорової системи. Такі зміни стосуються не лише людини чи тварини, рівнозначно здатність адаптуватися стосується й здорової психіки, здорових соціальних систем і організацій (зокрема, освітньої організації як специфічного типу організацій).

У цьому плані представляє інтерес точка зору В. Афанасьєвої та Р. Воробйова про виділення двох важливих складових здоров'я: *природного здоров'я*, притаманного суб'єкту (працівник) чи об'єкту (організація) й *здоров'я у середовищі*, яке суттєво залежить від зовнішніх умов і впливів [16]. У визначенні дослідників, природне здоров'я – це сукупність усіх життєвих сил, первинно притаманних суб'єкту чи об'єкту, які забезпечують йому можливості оптимального функціонування у будь-яких умовах. Здоров'я у середовищі розглядається авторами як здатність до оптимального функціонування у конкретному зовнішньому середовищі, і є сильно залежним від зовнішніх умов [16, с. 35]. У своєму співвідношенні обидві складові приховують певну *закономірність*: здоров'я в середовищі може призводити до зменшення й навіть зникнення природного здоров'я. Іншими словами, намагаючись надто пристосуватися до незвичного чи агресивного середовища, «догоджаючи йому», здорові суб'єкти чи системи можуть втрачати деякі суттєві ознаки власного існування (наприклад, продуктивність працездатності, ефективного функціонування та професійного розвитку працівника). Важливо розуміти, що здатність пристосовуватися до зовнішніх умов часто конфліктує з правильною внутрішньою організацією, а тому остання стає менш важливою. У будь-якому випадку можливими варіантами підтримки й збереження здоров'я у середовищі стає можливість змінити умови цього середовища (революція), або ж покинути його (еміграція). Саме останній варіант стає рятівним для здоров'я у випадках, коли внутрішніх ресурсів недостатньо для зміни зовнішнього середовища. Прикладом може бути ситуація мобінгу (нанесення моральної шкоди на робочому місці), коли професійне середовище не просто агресивно впливає на працівника, воно порушує рівновагу між професійною ідентифікацією працівника, його уособленням у системі професійних реалій та самопочуттям, зумовлюючи професійні ризики для природного здоров'я працівника.

З іншого боку, конкретні умови професійного середовища приховують неминучі відхилення від абсолютного оптимуму природного здоров'я, не змінюючи його сутності, але вказують на неможливість існування загальних, універсальних норм професійного здоров'я чи нездоров'я. Доцільним, у цьому

стає розуміння адаптивної норми як здатності до вироблення адаптивних модифікацій, що виконують захисну функцію, оскільки дозволяють організму швидко реагувати на зміну середовища і тим самим забезпечувати власне виживання [17]. «Індивідуальна пристосовуваність дає у цьому випадку виду великі переваги, дозволяє йому дуже швидко пристосуватися до нової обстановки і знайти в ній можливі для себе умови існування (нову підходящу «нішу»)» [цит. за 17, с. 421].

Якщо сумувати й конкретизувати наведені вище судження, то оптимальність професійного здоров'я є відносною властивістю, залежить від зовнішніх і внутрішніх умов і характеризується здатністю до активних змін і саморозвитку. *Професійне здоров'я як здоров'я конкретного фахівця визначається не стосовно природного стану працівника, а стосовно професійних вимог до його функціонування в межах конкретного виду професійної діяльності.* З огляду на це, онтологічне осмислення природи професійного здоров'я педагогічних працівників в освітніх організаціях дозволяє вирізнити змістовно-сміслові характеристики досліджуваного феномену, які відображають і інтегрують різні аспекти професійного буття особистості. По-перше, *онтологічний смисл професійного здоров'я як здатності педагога до оптимального функціонування й розвитку в динамічних умовах професійного середовища.* По-друге, *онтологічний статус професійного здоров'я як універсальної характеристики будь-якої системи, здатної до активних змін і саморозвитку.* По-третє, сутнісні *онтологічні властивості професійного здоров'я – динамічність і відносність.*

Онтологічний смисл професійного здоров'я утворюється внаслідок практичного зіткнення індивідуальних властивостей педагога з об'єктивними реаліями, об'єктивною специфікою професійної діяльності в освітніх організаціях. За своєю онтологічною сутністю професійне здоров'я виступає важливим професійним ресурсом, тобто таким фактором, що відповідає професійним потребам, інтересам, має важливе позитивне значення для професійного розвитку та самоздійснення педагога. Використовуючи поняття «фактор», зауважимо, що в широкому значенні під фактором розуміють рушійну силу або причину будь-якого явища. У дослідженнях наукових феноменів вирізняють зовнішні та внутрішні фактори. Зовнішні фактори корелюють із умовами, які створюються чи існують об'єктивно, і є для них своєрідним «пусковим механізмом». Внутрішні фактори безпосередньо співвідносяться з особистістю та мають виключно психологічну природу. [18]. Тому в ракурсі онтологічної парадигми професійне здоров'я розглядаємо як внутрішній, власне психологічний фактор в структурі професійних ціннісно-сміслових

структур педагога, що формує індивідуальні сенси його професійного буття в цілому. Незаперечним є той факт, що професійна діяльність втрачає сенс і позитивне забарвлення у разі хвороби чи поганого самопочуття працівника. Зміст і природа професійного здоров'я педагога виявляються через нерозривну діалектичну єдність із зовнішніми факторами, тобто умовами професійного освітнього середовища. Тому зовнішній і внутрішній фактори тісно взаємопов'язані й взаємозумовлені.

Професійне здоров'я педагога характеризує стан його суб'єктивного благополуччя в умовах професійного середовища, дозволяючи йому тією чи іншою мірою реалізувати певний набір потенційних і реальних професійних можливостей. Причиною погіршення професійного здоров'я можуть стати негативні фактори професійного середовища, особистісно значущі професійні ситуації, професійний стрес, на які реагує психіка працівника. На тлі цього виникає *онтологічне протиріччя* між стійкістю особистості (системою ціннісно-смыслових структур і процесів у людській психіці) та рухливістю професійної аксіосфери (ієрархізованою, багатовимірною, відносно стійкою системою професійних ціннісно-смыслових структур і процесів, яка закономірно утворюється в умовах професійного середовища). Зміст цього протиріччя яскраво виявляється в формі різноманітних загроз (ризик-факторів) для професійного здоров'я педагогічних працівників в освітніх організаціях: від проявів професійного вигорання, професійних криз, професійних деформацій і деструкцій до втрати індивідуальних сенсів професійного буття через зміну конфігурації професійної «Я-концепції». За нашим припущенням, *в основі можливих ризик-факторів для професійного здоров'я приховано неузгодженість ціннісно-смыслових структур і процесів особистості та наявних умов її професійного буття.*

Онтологічний статус професійного здоров'я стає особливо затребуваним в кризові періоди професійного розвитку особистості, коли усталені професійні ціннісно-смыслові орієнтири нівелюються й здійснюється активний пошук нових аксіологічних основ професійного буття. У такі періоди професійна аксіосфера особистості характеризується високим рівнем невизначеності.

Однією з базових, універсальних цінностей професійної аксіосфери виступає професійне здоров'я працівника. З феноменологічної точки зору досвід переживання здоров'я в умовах професійної діяльності даній людині не від самого початку, а опосередковано – як позбавлення від негативних відчуттів недомагання, болі, хронічної втоми, слабкості, нестачі енергії, апатії, нервозності тощо. На рівні професійної функціональності здоров'я сприймають через призму поняття «практично

здоровий», яке містить онтологічний відтінок і використовується як певна грань, або як подовжений прикордонний простір між абсолютно здоровим станом людини і тим станом, який оцінюється як захворювання. Тому в нормі професійне здоров'я сприймається фахівцем як надихаюча сила, що спонукає до творчої активності та професійного самоздійснення [19].

Професійне здоров'я є одночасно *термінальною* (ініціює становлення потреби високого рівня задоволеності професією і суб'єктивного благополуччя в професії) та *інструментальною* (стає засобом професійної активності, професійної ефективності та професійного довголіття) *цінністю*. Здоров'я як термінальна цінність (здоров'я-ціль) може переходити в здоров'я як інструментальну цінність (здоров'я-засіб) і навпаки. Така взаємозумовленість «цінність-ціль – цінність-засіб» виступає інструментом реалізації ціннісно-смыслового ставлення працівника до професійного здоров'я і виявляється, передусім, в узгодженості індивідуальних сенсів професійного буття. Ціннісно-смыслове ставлення не виникає доти, допоки суб'єкт не виявить для себе проблематичність задоволення своєї актуальної потреби. Неусвідомлене здоров'я не виступає цінністю і не може служити критерієм (мірою) активності людини... Допоки здоров'я не виявлено, воно є іманентно притаманним феноменом самого індивіда... Як тільки здоров'я вдалося «виявити» воно перетворюється на соціальний феномен, виходячи за межі буттєвості людини, стає онтологічно пов'язаним із іншими виявленими сутностями здоров'я в оточуючих [20]. Тому ціннісно-смыслове ставлення до професійного здоров'я визначається через усвідомлення й ідентифікацію фахівцем внутрішнього динамічного стану здоров'я, ототожнення себе з образом здорового психосоматичного цілого та актуалізацію потреби збільшення особистої відповідальності працівника за власне здоров'я в умовах мінливої професійної реальності.

Онтологічні властивості професійного здоров'я (динамічність і відносність) описують складну й суперечливу єдність структури та специфіку динаміки здоров'я працівника, дозволяючи тим самим зрозуміти операціональні індикатори розвитку ціннісно-смыслової сутності професійного здоров'я. Цінність здоров'я, його якість виявляється мінливою відповідно до мінливості самого професійного середовища. Тут приховано проблему екзистенціального вибору сучасної людини, коли не наявність жорстких норм, зразків, традицій, що обмежують її свободу, а навпаки, відсутність таких, зумовлює розвиток ціннісно-смыслового ставлення серед розмаїття існуючих варіантів вибору.

Ціннісно-смыслове ставлення до професійного здоров'я розуміємо як

внутрішній механізм актуалізації потреби педагога в професійному здоров'ї, проєкцію реальності здоров'я у професійну самосвідомість фахівця, процес дотику до особливостей індивідуального психофізичного простору, що розкриває біологічні, соціально-психологічні та духовні потенції педагога і формує стійку мотивацію переживання суб'єктом себе в якості професійно здорової особистості.

Онтологічна позиція усвідомлення здоров'я як вітальної (здоров'я не може бути замінено чи витіснено жодною іншою цінністю або інтересом без суттєвого збитку для повноти існування людини [21]) та соціальної (сприйняття здоров'я знаходиться у прямій залежності від культурних орієнтирів суспільства, які відображають мотиваційно-особистісне ставлення людини до власного здоров'я [22]) цінності забезпечує інкорпорацію здоров'я у професійну структуру. Професійне здоров'я – це одночасно і стан, і складний динамічний процес, який включає здатність організму до певної професійної діяльності з заданою ефективністю, тривалістю і стійкістю до супутніх ризиків цієї діяльності.

На підставі вище зазначеного *професійне здоров'я* визначаємо як динамічний багатовимірний конструкт, що відображає рівень функціональності складної інтегрованої взаємодії фахівця із професійним середовищем, базова умова реалізації професійних потреб, можливостей і ціннісно-сміслових структур працівника, які формують високу ефективність професійної діяльності та внутрішню узгодженість індивідуальних сенсів професійного буття особистості.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Інтегративний підхід до розуміння внутрішнього змісту феномену «професійне здоров'я» розкриває його високу суб'єктивну значущість. Суб'єктивізація професійного здоров'я означає зростаючу залежність професійного здоров'я від духовного стану особистості, її особистісно-професійної зрілості та визначається здатністю педагога самостійно контролювати й нести відповідальність за своє здоров'я в умовах професійної діяльності.

Усвідомленість професійного здоров'я як необхідної передумови професійного розвитку, інтерналізує смислові пласти траєкторії змін ціннісних пріоритетів педагогів у мінливих умовах професійної реальності. Онтологічне осмислення феномену «професійне здоров'я» виступає внутрішнім механізмом саморегуляції професійної діяльності й поведінки педагога в сфері здоров'я, мотивує поведінку збереження, підтримки й

розвитку здоров'я.

Перспективою подальших досліджень у контексті запропонованої нами тематики може бути акцентування уваги на вивченні потенційних загроз (ризик-факторів) для здоров'я педагогів в умовах освітнього середовища; розробці дієвих механізмів психологічної профілактики загроз для професійного здоров'я педагогічних працівників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Д. Леонтьев, *Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности*. Москва, Россия, 2020.
- [2] R. M. Sade, «A theory of health and disease: the objectivist-subjectivist dichotomy». *The journal of Medicine and Philosophy*, Vol. 20(5), p. 513–525, 1995. [Online]. Available: https://www.researchgate.net/publication/14375477_A_Theory_of_Health_and_Disease_The_Objectivist-Subjectivist_Dichotomy
- [3] А. В. Брушлинский, *Психология субъекта*. Москва, Россия: Ин-т психологии РАН, 2003.
- [4] А. Г. Асмолов и др., «О некоторых перспективах исследования смысловых образований личности», *Вопросы психологии*, № 4, с. 35–45, 1979.
- [5] Л. Р. Правдина, О. С. Васильева, «Ценностно-смысловые аспекты профессионального здоровья», *Инженерный вестник Дона*. Ростов-на-Дону, Россия: Южный федеральный ун-т, № 30.2, 2014.
- [6] Л. М. Карамушка та ін., *Психологічні засади організаційного розвитку: монографія*. Київ, Україна: Міленіум, 2013, 206 с.
- [7] M. Peterson, J. F. Wilson, «The Culture-Work-Health Model and Work Stress», *American Journal of Health Behavior*, Vol. 26, No 1, p. 16–24, 2002. doi.org/10.5993/AJHB.26.1.2.
- [8] Л. С. Паламарчук, *Академічний тлумачний словник української мови. Слово і фразеологізм у словнику*. Київ, Україна: Наук. думка, 1980.
- [9] О. С. Васильева, Ф. Р. Филатов, *Психология здоровья человека*. Москва, Россия: Академия, 2007.
- [10] Р. В. Воробьев, «Феномен здоровья: онтологический анализ», автореф. дис. канд. наук. Саратов, Россия, 2013.
- [11] Д. І. Дзвінчук, *Психологічні основи ефективного управління*. Київ, Україна: ЗАТ «НІЧЛАВА», 2000.
- [12] К. В. Карпинский, «Идея оптимума в психологической науке», *Известия Тульского гос. ун-та. Гуманитарные науки*, № 3, 2012.
- [13] Б. С. Братусь, «Понятие нормы – психологический и нравственный смысл», *Психолого-педагогические и философские проблемы смысла*

жизни, А. А. Бодалев, В. Э. Чудновский, Ред. Москва, Россия: ПИ РАО, 1997, с. 145–157.

- [14] D. Canter, L. Nanke, *Can health be a quantitative criterion? A multi-facet approach to health assessment. In Towards a new science of health.* Routledge, 2005, p. 158–171.
- [15] Н. Амосов, *Енциклопедія Амосова. Алгоритм здоров'я: електр. книга.* Litres, 2018.
- [16] В. В. Афанасьєва, Р. В. Вороб'єв, *Онтологія здоров'я.* Саратов, Россия: Изд. «Наука», 2013.
- [17] Э. И. Колчинский, *Единство эволюционной теории в разделенном мире.* Санкт-Петербург, Россия: СПб.: Нестор-История, 2015.
- [18] С. І. Болтівець, «Концептуальні засади розвитку психогігієнічної компетентності фахівців людинознавчих професій», *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка Нац. АПН України*, № 24, ч. 5, с. 22–32, 2012.
- [19] Т. М. Дзюба, «Деструктивні ознаки професійного самоствавлення та їх вплив на професійне здоров'я вчителя», *Психологія особистості*, № 1(6), с. 172–183, 2015. doi.org/doi:2010.15330/172-183.
- [20] З. С. Карпенко, «Сучасний стан аксіопсихологічних студій в Україні», *Психологія особистості*, № 1(3), с. 21–31, 2013. doi.org/10.32626/2227-6246.2012-18.%25p.
- [21] С. Ю. Путров, «Цінність здоров'я особистості як об'єкт філософського пізнання», *Нова парадигма*, № 112, с. 116–122, 2012. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/8860>
- [22] С. Ю. Путров, «Здоров'я у контексті предметного самовизначення філософії», *Гуманітарний вісник Запорізької держ. інженер. академії*, № 55, с. 152–162, 2013.

INTERNAL CONTENT AND STRUCTURAL-DYNAMIC CHARACTERISTICS OF OCCUPATIONAL HEALTH OF TEACHERS: INTEGRATIVE APPROACH

Tetiana Dziuba,

Ph.D. Candidate of Psychological Sciences,
associate professor, Associate Professor of Psychology
V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University.
Poltava, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-5950-7741>
tatjanadzuba@gmail.com

Abstract. This paper highlights the results of theoretical and methodological analysis of psychological approaches to the problem of occupational health of teachers. The theoretical and methodological basis of the study was an integrative approach that combined the ontological concept of the subjective world of the individual; subjective approach in its general psychological and professional-psychological variants; semantic approach to personality, the concept of personal meaning «I» and the concept of «psychology of personality», in which occupational health is considered as a dynamic system of semantic structures and processes. Occupational health provides actualization of internal mechanisms of regulation of self-preserving behavior of an employee, active-positive desire for his/her preservation, support and development. The concept of organizational development and change management in the organization in conditions of social tension and the concept of stress, where the main emphasis is on the analysis of potential threats to the occupational health of teachers, has acquired new meaning within the research problem. The ontological perspective of understanding the internal content and structural-dynamic characteristics of occupational health allows us to assess this phenomenon as an ability to make optimal changes, as a qualitative and quantitative characteristic that meets the best professional norm and reflects the optimal ability of effective functioning, professional development and longevity of an employee. The paper emphasizes that the optimality of occupational health is a relative property and is determined not in relation to the natural condition of an employee, but in relation to the professional requirements within a particular type of professional activity. In psychological interpretations of the internal content of occupational health of teachers, it is important to determine the structural-dynamic characteristics of the studied phenomenon: ontological meaning, ontological status and ontological properties. The integrative approach reveals the high subjective significance of the occupational health of the teacher, because his/her awareness is an internal mechanism of self-regulation of professional activity and motivates the behavior of maintaining and developing health.

Keywords: occupational health; integrative approach; the ontological meaning of occupational health; ontological status of occupational health; ontological properties of occupational health.

ВНУТРЕННИЙ СМЫСЛ И СТРУКТУРНО-ДИНАМИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ЗДОРОВЬЯ ПЕДАГОГОВ: ИНТЕГРАТИВНЫЙ ПОДХОД

Дзюба Татьяна Михайловна,
кандидат психологических наук, доцент,
доцент кафедры психологии
Полтавского национального
педагогического университета имени В. Г. Короленка.
Полтава, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0002-5950-7741>
tatjanadzuba@gmail.com

Аннотация. В статье освещены результаты теоретико-методологического анализа психологических подходов к проблеме профессионального здоровья педагогов. Теоретико-методологической основой исследования стал интегративный подход, объединивший онтологическую концепцию субъективного мира личности; субъектный подход в его общепсихологических и профессионально-психологических вариантах; смысловой подход к личности, концепцию личностного смысла «Я» и концепции «психологии отношений личности». Профессиональное здоровье рассматривается как динамическая система смысловых структур и процессов, которая обеспечивает актуализацию внутренних механизмов регуляции самосохраняющего поведения работника, активно-позитивное стремление педагога к его сохранению, поддержке и развитию. Новое содержание и прочтение в рамках исследуемой проблемы приобрели концепция организационного развития и управления изменениями в организации в условиях социальной напряженности и концепция стресса, где основные акценты направлены на анализ потенциально возможных угроз для профессионального здоровья педагогов. Онтологический ракурс понимания внутреннего содержания и структурно-динамических характеристик профессионального здоровья позволяет оценивать этот феномен как способность к оптимальным изменениям; как качественно-количественную характеристику, которая соответствует лучшему варианту профессиональной нормы и отражает оптимальную способность полноценной работоспособности, эффективного функционирования, профессионального развития и профессионального долголетия работника. В статье подчеркивается, что оптимальность профессионального здоровья является относительным свойством и определяется не относительно естественного состояния работника, а в соответствии профессиональных

требуваний к его функціонуванню в рамках конкретного виду професійної діяльності. Важним моментом психологічних трактовок внутрішнього содержания професійного здоров'я педагогов являється определение структурно-динамічних характеристик досліджуваного феномена: онтологічного смисла, онтологічного статусу і онтологічних свойств. Інтегративний підхід розкриває високу суб'єктивну значимість професійного здоров'я педагога, поскільки его осознанність виступає внутрішнім механізмом саморегуляції професійної діяльності і поведінки педагога в сфері здоров'я, мотивує поведінку збереження, підтримки і розвитку здоров'я.

Ключевые слова: професійне здоров'я; інтегративний підхід; онтологічний смисл професійного здоров'я; онтологічний статус професійного здоров'я; онтологічні свойства професійного здоров'я.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] D. Leont'ev, Psihologiya smysla: priroda, stroenie i dinamika smyslovoj real'nosti. Moskva, Rossiya, 2020.
- [2] R. M. Sade, «A theory of health and disease: the objectivist-subjectivist dichotomy». The journal of Medicine and Philosophy, Vol. 20(5), p. 513–525, 1995. [Online]. Available: https://www.researchgate.net/publication/14375477_A_Theory_of_Health_and_Disease_The_Objectivist-Subjectivist_Dichotomy
- [3] A. V. Brushlinskij, Psihologiya sub"ekta. Moskva, Rossiya: In-t psihologii RAN, 2003.
- [4] A. G. Asmolov i dr., «O nekotoryh perspektivah issledovaniya smyslovyh obrazovanij lichnosti», Voprosy psihologii, № 4, s. 35–45, 1979.
- [5] L. R. Pravdina, O. S. Vasil'eva, «Cennostno-smyslovye aspekty professional'nogo zdorov'ya», Inzhenernyj vestnik Dona. Rostov-na-Donu, Rossiya: YUzhnyj federal'nyj un-t, № 30.2, 2014.
- [6] L. M. Karamushka ta in., Psykholohichni zasady orhanizatsiinoho rozvytku: monohrafiia. Kyiv, Ukraina: Milenium, 2013, 206 s.
- [7] M. Peterson, J. F. Wilson, «The Culture-Work-Health Model and Work Stress», American Journal of Health Behavior, Vol. 26, No 1, p. 16–24, 2002. doi.org/10.5993/AJHB.26.1.2.
- [8] L. S. Palamarchuk, Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. Slovo i frazeolohizm u slovnyku. Kyiv, Ukraina: Nauk. dumka, 1980.
- [9] O. S. Vasil'eva, F. R. Filatov, Psihologiya zdorov'ya cheloveka. Moskva,

Rossiya: Akademiya, 2007.

- [10] R. V. Vorobev, «Fenomen zdorov'ya: ontologicheskij analiz», avtoref. dis. kand. nauk. Saratov, Rossiya, 2013.
- [11] D. I. Dzvinchuk, *Psyhlohichni osnovy efektyvnoho upravlinnia*. Kyiv, Ukraina: ZAT «NICH LAVA», 2000.
- [12] K. V. Karpinskij, «Ideya optimuma v psihologicheskoy nauke», *Izvestiya Tul'skogo gos. un-ta. Gumanitarnye nauki*, № 3, 2012.
- [13] Б. С. Братусь, «Понятие нормы – психологический и нравственный смысл», *Психолого-педагогические и философские проблемы смысла жизни*, А. А. Бодалев, В. Э. Чудновский, Ред. Москва, Россия: ПИ РАО, 1997, с. 145–157.
- [14] D. Canter, L. Nanke, Can health be a quantitative criterion? A multi-facet approach to health assessment. In *Towards a new science of health*. Routledge, 2005, p. 158–171.
- [15] N. Amosov, *Enciklopediya Amosova. Algoritm zdorov'ya: elektr. kniga*. Litres, 2018.
- [16] V. V. Afanas'eva, R. V. Vorob'ev, *Ontologiya zdorov'ya*. Saratov, Rossiya: Izd. «Nauka», 2013.
- [17] E. I. Kolchinskij, *Edinstvo evolyucionnoj teorii v razdelenom mire*. Sankt-Peterburg, Rossiya: SPb.: Nestor-Istoriya, 2015.
- [18] S. I. Boltivets, «Kontseptualni zasady rozvytku psyhohihienichnoi kompetentnosti fakhivtsiv liudynoznavchychk profesii», *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psyhlohohii: zb. nauk. prats In-tu psyhlohohii im. H. S. Kostiuka Nats. APN Ukrainy*, № 24, ch. 5, s. 22–32, 2012.
- [19] T. M. Dziuba, «Destruktyvni oznaky profesiinoho samostavlennia ta yikh vplyv na profesiine zdorovia vchytelia», *Psyhlohohiiia osobystosti*, № 1(6), s. 172–183, 2015. [doi.org/doi: 2010.15330/172-183](https://doi.org/10.15330/172-183).
- [20] Z. S. Karpenko, «Suchasnyi stan aksiopsyhlohohichnykh studii v Ukraini», *Psyhlohohiiia osobystosti*, № 1(3), s. 21–31, 2013. doi.org/10.32626/2227-6246.2012-18.%25p.
- [21] S. Yu. Putrov, «Tsinnist zdorovia osobystosti yak ob'ekt filosofskoho piznannia», *Nova paradyhma*, № 112, s. 116–122, 2012. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/8860>
- [22] S. Yu. Putrov, «Zdorovia u konteksti predmetnoho samovyznachennia filosofii», *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzh. inzhener. akademii*, № 55, s. 152–162, 2013.

Стаття надійшла до редакції
10 вересня 2021 року